

ГРАФИЧНИ ОСОБЕНОСТИ НА РЪКОПИСНИЯ СБОРНИК НА МАТЕЙ ПРЕОБРАЖЕНСКИ*

Иво Братанов

В Окръжния държавен архив – Велико Търново се пази един важен и интересен двуезичен ръкописен сборник (РС)¹, съставен от Матей Преображенски през 1853 – 1855 г. Ето какво е неговото съдържание²: автобиографични бележки (с. I – II); исторически бележки (с. III); страница без написан текст (с. IV); Книжица малка, съдържаща във себе си³ става в чиноположене на монашескага образа. Въбръта ютса же и инши полъ знѣиша слова сѣхъ оцъ • Спи саниа матъ ем° монахоу житела терноводервентскага монастыра, преображене гдѣне, за свою ползу, и потребу. въ лето С хрѣта. ѿснѣг. мѣз феврѣ рѣи. (с. V); Предисловие (с. VI – VIII); богослужебни текстове и трудове на св. отци (с. 1 – 146); Чюдное повѣствоване, цвса словчи въ наши те дни: С едѣи нъ оцъ пвстиннолюбнѣи • (с. 147 – 227); тридесет листа, на които не е написан никакъв текст; Въглавление (с. 295 – 298). Автобиографичните бележки (с. I – II), историческите бележки (с. III) и Чюдное повѣствоване, цвса словчи въ наши те дни: С едѣи нъ оцъ пвстиннолюбнѣи • (с. 147 – 227) са написани на български език, а всички останали текстове в Книжица малка са на черковнославянски език³.

РС е открит от Огняна Маждракова-Чавдарова [9, с. 164], която дава и първите сведения за него [9, с. 164 – 166]. Сборникът представлява голям интерес за изследователите, тъй като е единствената ръкописна книга на Матей Преображенски, запазена до наши дни⁴. Затова той е нееднократно проучван. О. Маждракова-Чавдарова го изследва като исторически извор [9, с. 165 – 168]. Покъсно Иван Радев установява първоизточника на черковнославянските текстове, преписани в РС [13, с. 85, кол. 2 – с. 86, кол. 2]. На РС са посветени и литературоведски публикации [5, с. 58; 12; 8].

Езикът на този сборник досега не е бил обект на специално изследване – а той несъмнено заслужава подробно проучване, тъй като тази книга е **ръкописна**, т. е. тя отразява възможно най-точно особеностите на езика на Матей Преображенски. При нейното написване не е имало намеса на редактори, издатели, печатари и коректори. При това българската част не представлява препис от друга книга, а е оригинално дело на Матей Преображенски. Значението на РС като извор за изследване на езика на Матей Преображенски се увеличава и от обстоятелството, че възрожденският книжовник се е постарал да отстрани всички грешки, които е забелязал.

В предложения доклад ще бъдат разгледани графичните особености на българската част на РС⁵. Черковнославянската част на РС няма да бъде проучвана тук, тъй като тя не е съчинение на Матей Преображенски.

1. **Азбука.** Проучваният ръкопис е написан с черковнославянски букви. По произход черковнославянската графика е старобългарско-среднобългарско кирилско писмо, преминало в нашата печатна книжнина през XIX век [срв. 10, с. 323; 15, с. 32; 6, с. 347]. Затова и дълго време е отъждествявана у нас със старобългарската кирилица [14, с. 10]. Самите български възрожденски книжовници не осъзнават, че черковнославянската кирилица не е напълно еднаква със старобългарската кирилица [14, с. 10].

Матей Преображенски използва черковнославянската кирилица поради религиозни съображения, тъй като самият той е убеден християнин и при това е монах [4, с. 233, кол. 1].

2. Буквен състав. Брой на буквите и числени стойности на буквите. В РС са употребени следните букви (по реда им в [1, с. 17], [7, с. 7] и [2, с. 10]): à, á, â, ã, ä, å, æ, ç, è, é, ê, ë, ì, í, î, ï, ð, ñ, ò, ó, ô, õ, š, w, ö, ÷, ø, ù, ú, Ÿ, ü, ŵ, ю, љ, њ, џ, » , v, ц.

Буквеният състав на азбуката, използвана за написване на българската част на РС, е твърде много усложнен – той съдържа 13 букви повече в сравнение със съвременната българска азбука (æ, ç, ð, š, w, Ÿ, ŵ, љ, њ, џ, » , v, ц).

Съществуват следните разлики между черковнославянската кирилица и буквения състав на азбуката в българската част на РС:

А) В РС не се прави разлика между буквите 2 и ɛ.

Б) В РС се употребява буквата ©, с която Матей Преображенски означава звука [ъ]. Тя е въведена в азбуката на новобългарския книжовен език от В. Ненович [14, с. 14 – 15] като знак за вокала [ъ] и се използва със същото значение и от други наши възрожденски автори, например от Неофит Рилски [3, с. 190].

В) В РС се употребява буквата ц, с която е означена фонемата [ц]. Трудно е да се установи защо Матей Преображенски използва тази буква. Възможно е тя да е употребена под влияние на “БОЛГАРСКА ГРАММАТИКА” на Неофит Рилски, вж. “При тѣѡвѣ квѣ, потрѐвна ни ѡ̀ ѡ̀цѐ д̀д̀на̀ за̀ нѐкоѝ чѣ̀ждѣ̀ рѣ̀чи, като̀ цо̀ ѡ̀ Вла̀шка̀ та̀ ц. н. п. цѣ̀пѣ̀, целѣ̀пѣ̀, хѡ̀цѡ̀, пѣ̀нѡ̀ца̀ ва̀цѡ̀, ѝ дрѣ̀гѝ та̀кѝ ва̀.” (“БОЛГАРСКА ГРАММАТИКА”, с. 33). Възможно е обаче да се предполага и влияние от страна на други книги, тъй като тази буква се пише като знак на фонемата [ц] в текстове на Паисий Хилендарски, Софроний Врачански, К. Пейчинович и Йоаким Кърчовски [15, с. 42].

Г) В българската част на РС никъде не е употребена буквата ѡ, защото в тази част нито една дума не съдържа съчетанието [кс], което в черковнославянския език се означава с буквата ѡ (грц. χ, лат. χ). В черковнославянската част на РС тази буква се пише според правилата на черковнославянския правопис, вж. сѣ̀ѣ̀й ма̀ѡ̀мѡ̀ (с. 93).

Д) Междуметието о се пише с буквата ѡ, но Матей Преображенски се старее да го пише по-различно от обичайното изписване на тази буква. По този начин се постига различаване на буквата ѡ в междуметието от другите употреби на тази буква.

Всички букви, посочени по-горе, са употребени със своите звукови значения. Някои от буквите са използвани и с числените си стойности. В българската част на РС е засвидетелстван само един такъв случай – годината 1840 е изписана с буквите ѡ̀ѡ̀ѡ̀ (с. 147).

3. Видове букви. Буквите, употребени в проучвания ръкопис, могат да бъдат разпределени на няколко групи: според отношението буква – фонема; според начините на функциониране; според отношението на буквите помежду им⁶.

Еднозначните букви служат за означаване само на един звук, например © – за [ъ], х – за [х] и др.

Многозначните букви служат за означаване на повече звукове, например ѣ – за [e] и [’a], v – за [v] и [и] и др.

Едни и същи букви се използват за означаване както на твърдите, така и на меките съгласни звукове, например ρ – за [p] и [p'], т – за [t] и [t'] и др.

Синонимните букви се различават само по начертание, например о и w – за [o], ¹ и s – за [y] и др.

Съставните букви служат за означаване на групи от звукове – § за [ot], ψ – за [ps] и др.

В българската част на РС са използвани и служебни (нулеви) букви – ъ и ь. Възможно е обаче в отделни случаи буквата ь да означава мекост на предходната съгласна, вж. например изписването на топонима николъцѣ`ль (с. 218).

4. Съчетаемост на буквите. По отношение на съчетаемостта на буквите, означаващи съгласни звукове, с буквите, означаващи гласни звукове, са открити следните особености:

А) Буквата ѱ се съчетава с всички букви за съгласни.

Б) Буквата ѳ се съчетава с всички букви за съгласни (в текста не е засвидетелстван пример за съчетаемост на ѳ с ³/₄).

В) Буквите и и ѱ не се съчетават с буквата ц (в текста не са засвидетелствани примери за съчетаемост на буквите и и ѱ с ³/₄ и »).

Г) Буквата s се съчетава с всички букви.

Д) Буквата w не се съчетава с буквите ж, п и ч.

Е) Буквата ъ се съчетава с буквите ч и ш.

Ж) Буквата Ѹ не се съчетава с буквите г, к и ч (в текста не са засвидетелствани примери за съчетаемост на буквата Ѹ с ³/₄, » и v).

З) Буквата ь се съчетава с буквите ч и ш.

И) Буквата ѿ не се съчетава с буквите г, ж, ф, х, ч, ш, ц (не са засвидетелствани примери за съчетаемост на буквата ѿ с буквите ³/₄ и »).

Й) Буквата ю не се съчетава с буквите ч, ж, ш.

К) Буквата ѡ не се съчетава с нито една буква за съгласна, защото никога не се пише в средата на думата.

Л) Буквата ѱ се съчетава с буквата ш.

Изводи. По отношение на повечето графични особености разглежданият текст не се отличава от практиката на нашите възрожденски книжовници, работили през втората четвърт на XIX в. В проучвания ръкопис обаче е налице разколебаване на възприетата черковнославянска графична норма – въведени са буквите © и ц и не се прави разлика между буквите 2 и ѳ. Това разколебаване на черковнославянската графична норма в изследвания ръкопис се дължи на влиянието на фонетичните особености на говоримия език и на българската възрожденска книжнина от първата половина на XIX в.

БЕЛЕЖКИ

1. РС сега се намира във ф. 21 К, оп. 1 (фонд на Народното читалище “Съединение” – с. Михалци, а. е. 95а) на Окръжния държавен архив – В. Търново.

2. Оригиналната пагинация на РС е поставена от Матей Преображенски. Първите 8 страници не са номерирани от възрожденския книжовник. В настоящия доклад ги означавам с римски цифри. Оригиналната номерация обхваща с. 1 – 227 и 295 – 298.

3. Богослужебният език на православните славяни (българи, сърби, украинци, руси и белоруси) се назовава в научната книжнина по два начина – **църковнославянски** и **черковнославянски**. В настоящото изследване възприемам термина **черковнославянски**. Мотивите да бъде предпочетен този термин вж. в [11, с. 155].

4. Александър Бурмов съобщава, че през 1873 г. Матей Преображенски е написал кратка ирмология. Тя е представлявала голяма тетрадка (8⁰), подвързана с хубава кожена подвързия. Ръкописът е съдържал 634 страници. Бил е написан с черно и с червено мастило и то толкова хубаво, че е приличал на печатно издание. Този ръкопис е съхраняван от Руси М. Сеизов, роднина на Матей Преображенски. През 1935 г. ръкописът се е намирал у Д. Т. Страшимиров [4, с. 237, кол. 1], а сега е неизвестно къде [9, с. 165].

5. Изказвам своята искрена благодарност към специалистите от ОДА – В. Търново, които ми съдействаха да работя с РС.

6. При описанието на буквите, използвани в РС, използвам като образец [15, с. 33 – 35] и [3, с. 191 – 192].

ИЗТОЧНИЦИ

1. Книжица малка, съдържаща въ себѣ 1² ста въ чиноволоженѣ монашескаго образа. Върѣтаются же и инѣи полѣзныиша словеса стѣхъ оцѣхъ • Списаниемъ матеемъ монахоу житела терноводервентскаго монастыра, превражене гдѣне, за свою пользу, и потребу. въ лето 5 хрѣта. 6851г. мѣцъ февралѣи. – Окръжен държавен архив – Велико Търново, ф. 21 К, оп. 1 (фонд на Народното читалище “Съединение” – с. Михалци, а. е. 95а).

2. БОЛГАРСКА ГРАММАТИКА – Неофит Рилски. Болгарска граматика. Фототипно издание. С., ДИ “Наука и изкуство”, 1984, XIX + 220 с.

ЛИТЕРАТУРА

1. ̑еромонахъ ̑Алѣпій (Гамановичъ). ГРАММАТИКА ЦЪРКОВНО-СЛАВАНСКАГОУ АСЫІЕА. Москва, Издательство “Паломник”, 1991, 272 с.

2. Архимандрит д-р Атанасий Бончев. Църковнославянска граматика със сборник от образци за превод и речник на църковнославянския език. Фототипно издание. С., Синодално издателство, 1986, 236 с.

3. Братанов, И., Графични особености на Неофитовия превод на Новия Завет. – В: Арнаудови четения (Сборник доклади и съобщения). Т. I. Русе, Издател “Лени АН”, 2000, с. 190 – 193.

4. Бурмовъ, Ал., Книжовната дейност на от. Матей (Църковни и нравоучителни книжки). – Сп. “Духовна култура”, кн. 64; С., октомврий 1935 г., с. 233 – 240.

5. Диамандиева, К., За литературната дейност на Матей Преображенски. – В: Отец Матей Преображенски – Миткалото (Статии и научни съобщения). Съставител Тодорка Драганова. С., Издателство на ОФ, 1988, с. 53 – 61.

6. Иванова-Мирчева, Д., Въпроси на българския книжовен език до Възраждането (IX – X до XVIII век). С., ДИ “Народна просвета”, 1987, 360 с.

7. Граматика на църковнославянския езикъ съсъ сборникъ отъ систематично наредени за граматиченъ разборъ примѣри и образци и рѣчникъ на по-малко

познатитѣ думи, които се срѣщатъ въ тѣхъ. За употреба въ Богословскитѣ училища и за самообразуване стѣкмили К. Караюлевъ и И. Бакаловъ. С., Издава Св. Синодъ на Българската Църква, 1900, 264 с.

8. Лазовски, Ат., Жива връзка между старата и новата българска култура. – Сп. “Родна реч”, год. XXXVI, кн. 7 – 8 (8); ноември 1992 г., с. 44 – 45.

9. Маждракова-Чавдарова, О., Нови данни за Матей Преображенски из един новооткрит негов ръкопис от 1853 г. – Известия на държавните архиви. Кн. 18. С., ДИ “Наука и изкуство”, 1970, с. 163 – 177.

10. Мирчев, К., Поглед върху развоя на българското кирилско писмо. – Сп. «Български език», 1953 г., с. 309 – 328.

11. Николова, Н., Билингвизмът в българските земи през XV – XIX век. Шумен, Университетско издателство “Епископ Константин Преславски”, 2004, 228 с.

12. Николова, Р., “Книжица малая” от Матей Петров-Преображенски. – Сп. “Родна реч”, год. XXXVI, кн. 5 – 6 (6); юни 1992 г., с. 45 – 47.

13. Радев, Ив., Нови данни около книжовното наследство на Матей Преображенски. – Сп. “Векове”, год. XVI (1987 г.), кн. 2, с. 84 – 87.

14. Русинов, Р., История на българския правопис. С., ДИ “Наука и изкуство”, 1985, 147 с.

15. Цойнска, Р., Езикът на Йоаким Кърчовски. С., Издателство на БАН, 1979, 356 с.

***Текстът е публикуван в Научните трудове на Русенския университет „Ангел Кънчев”. Т. 45, серия 5.2 – Езикознание и литературознание. Педагогика и психология. Русе, 2006, с. 87-91.**